

Aristoteles

ČAS: BIT IN BISTVO ČASA

(FIZIKA IV, 10-14, 217b29-224a17)

Naslov izvirnika: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΟΥΣ, ΦΥΣΙΚΗ ΑΚΡΟΑΣΙΣ

Prevedeno po izdaji:

ARISTOTELIS PHYSICA, recognovit brevique adnotatione critica instruxit W. D. Ross, Oxonii e typographeo Clarendoniano, Oxford Classical Texts, 10. natis 2. izdaje, Oxford 1992

Č A S

97

10. poglavje: O biti in bistvu časa¹

217b29 V povezavi s povedanim pa je treba začeti razpravljati o času. A najprej je lepo, da težave glede njega prebrodimo tudi s pomočjo zunanjih besed,² ali namreč spada k bivajočemu ali k nebivajočemu, nato pa, kaj je njegova narava. Da namreč ali sploh ne biva ali komaj in na temačen način, to bi kdo mogel zaslutiti iz sledečega. Nekaj njega je namreč minilo ter ne biva, nekaj na času pa prihaja ter še ne biva. /218a/ Iz tega pa sestoji tako neomejeni čas kakor tudi vsakokratno od nas privzeti čas. Kar pa je sestav-

¹ V tem poglavju Aristoteles glede časa postavi dve vprašanji: 1. Kaj je čas po svoji biti, tj. kakšen je način biti časa, 2. Kaj je čas po svojem bistvu. Glede vprašanja biti časa, h kateremu se bo Aristoteles povrnil v 14. poglavju, Aristoteles vidi, da je čas blizu nebíti, glede vprašanja o bistvu pa izpostavi pomen gibanja in sedaja za določitev časa.

² 217b31: διὰ τῶν ἐξωτερικῶν λόγων – eksoterične besede ali eksoterični spiriso načini obravnavanja stvari, ki ne dajejo nujno apodiktičnega vedenja, vendar pa nam ustvarijo neko z razlogi podprto sodbo, predstavo o stvareh, ki je lahko podlaga za nadaljnje proučevanje.

---

ljeno iz nebivajočega, o tem se zdi, da je pač nemogoče, da bi bilo deležno biti.

218a3 Poleg tega pa je za vsako deljivo stvar, če je res deljiva, nujno, da kadar biva, bivajo ali vsi njeni deli ali nekateri, medtem ko so nekateri deli časa minili in so drugi še pred nami, ne biva pa nobeden, čeprav je čas deljiv. »Sedaj« ni del: del namreč meri, celota pa mora biti sestavljena iz delov, čas pa, kot se zdi ni sestavljen iz »sedajev«. Poleg tega pa »sedaja«, ki očitno razmejuje preteklost in prihodnost – ali vedno ostaja kot eno in taisto ali pa je vedno drug in različen – ni lahko uzreti. Če je namreč vedno drugačen in drugačen, a noben del tega, kar je v času drugo in drugo, ni hkrati (razen če en del ne obsega, en pa je vsebovan, prav kakor manjši čas v večjem); a to, kar sedaj ni bivajoče, prej pa je bivalo, je nujno enkrat minilo, tako tudi sedaji ne bodo medsebojno sočasno bivali, temveč je moral prejšnji vselej preminiti. Da pa bi preminil v samem sebi, ni mogoče, ker je tedaj bival, prejšnji sedaj pa ne prenese preminutja v drugem sedaju. Naj bo namreč nemogoče, da bi se sedaji držali drug drugega kakor točka točke. Če tedaj ni preminil v naslednjem sedaju, temveč v nekem drugem, tedaj bi hkrati bival v vmesnih sedajih, ki jih je neomejeno:³ to pa je nemogoče. Ampak mogoče ni niti to, da bi sedaj vedno ostajal kot isto: nobeno omejeno razdeljivo nima ene meje, niti če je zvezno v eni smeri niti kadar je zvezno v več smereh: sedaj pa je meja in čas je mogoče privzeti kot omejen. Dalje pa, če je biti po času sočasno – ter niti prej niti kasneje – biti v istem ter bivati v enem sedaju⁴ in če so prejšnji in kasnejši dogodki v tem določenem sedaju, potem bi bili dogodki iz desetisočnega leta istočasni z današnjim dogajanjem, tako da nič ne bi bilo niti prej niti kasneje od drugega.

218a30 Glede na to, kar mu pripada, naj bo razloženo toliko vprašanj, kaj pa čas je in katera je njegova narava, je enako nejasno tako iz izročila kakor tudi iz tega, kar smo dosegli v prejšnjih sprehodih. Nekateri namreč trdijo, da je čas /218b/ gibanje celote, drugi, da je krogl.⁵ Pa vendar je tudi del

³ 218a21: Aristoteles razlikuje med zaporedjem τὸ ἐφεξῆς in τὸ συνεχές` zveznostjo.

⁴ 218a26: negotovo besedilo; poenostavljen prevod bi se glasil: »biti v enem in istem sedaju«.

⁵ 218b6: σφαίρων – mišljen je seveda nebesni svod.

---

krožnega gibanja čas, ta del pa ravno ni vrtljaj, kajti to, kar je vzeto, je del zavrtljaja, ne pa krožni obhod. Dalje pa, če bi bilo več nebes, bi bilo na enak način čas gibanje kateregakoli izmed njih, tako da bi hkrati bivalo mnogo časov. Krogla celote se je pokazala za čas tistim, ki so to govorili, zato ker je vse tako v času kakor tudi v krogli celote; toda taka pripoved je preveč preprosta, da bi bilo vredno proučevati njene nemogočnosti. Ker pa je najbolj verjetno, da je čas gibanje ter nekakšna sprememba, bi bilo treba to proučiti. Ampak spreminjanje posameznega ter gibanje je zgolj v samem spreminjajočem se ali tam, kjer samo gibajoče se ali spreminjajoče se slučajno je; toda čas je na enak način vsepovsod in pri vsem. Poleg tega je sprememba hitrejša ali počasnejša, čas pa to ni: saj sta počasno in hitro določena s časom – hitro je to, kar se v malo časa veliko giblje, počasno pa, kar se malo giblje v mnogo časa – a čas se ne določa s časom, itni po tem, koliko ga je, niti po kakovosti. Da torej ni gibanje, je očitno. V pričujočem poskusu pa naj za nas ne bo nobene razlike, če pravimo gibanje ali spreminjanje.⁶

11. poglavje: Kaj je čas; »sedaj«⁷

418b 21 Ampak ravno brez gibanja ga tudi ni; kadar namreč sami v ničemer ne spremenimo mnenja ali pa nam ostane skrito, da ga spremenimo, se nam ne kaže, da je čas minil, prav kakor tudi ne tistim, ki po pripovedki na Sardiniji spijo pri junakih,⁸ ko so zbudjeni: saj prejšnji sedaj povezujejo s kasnejšim ter napravijo enega, ker zaradi nedojemanja izvržejo to, kar je vmes. Prav kakor tedaj, če sedaj ne bi bil drugačen, temveč taisto in eno,

⁶ 218b19-20: Čprav Aristoteles tu rabi besedi gibanje in »preobrat, spreminjanje« izmenoma, se zaveda njune razlike, ki jo razvije v V. knjigi *Fizike*, 225a34sl. Gibanje pri Aristotelu pomeni prehod iz možnosti v dejanskost in tedaj je toliko vrst gibanja, kolikor je kategorij. Nadalje je gibanje sleherna sprememba, to je gibanje v širšem pomenu besede, ki vključuje tudi nastajanje bitja in njegovo minevanje. V strogem smislu pa obstaja le gibanje glede na tri kategorije: po kvaliteti kot spreminjanje, po kvantiteti kot naraščanje in upadanje ter gibanje kot lokomocija – prostorsko premikanje. To zadnje gibanje je naše fizikalno gibanje.

⁷ V tem poglavju Aristoteles podaja znamenito definicijo časa kot »število gibanja glede na prej in kasneje«, τοῦτο γάρ ἐστιν ὁ χρόνος, ἀριθμὸς κινήσεως κατὰ τὸ πρότερον καὶ ὕστερον. Predpostavka te definicije sta pojem števila in pojem sedaja.

⁸ 218b24: Gre za antično obiskovanje Sardinije, kjer so ljudje s spanjem na svetem kraju skušali doseči ali resnične sanje ali razsvetlitev. Podobna temu mitu je legenda o spečem kralju Matjažu.

---

pač ne bi bilo časa, tako se tudi ne zdi, kadar ostaja skrito, da je različen, da je tisto vmes čas. Če se nam tedaj dogaja, da ne domnevamo, da čas biva, kadar ne razločimo nobene spremembe, temveč duša očitno ostaja v enem in nedeljivem, in da kadar le-to zaznamo in opredelimo, pravimo, da je čas minil, je očitno, da časa ni brez gibanja in preobračanja. /219a/ Da potemtakem čas ni niti gibanje niti brez gibanja, je očitno; torej je treba dojeti, ker iščemo, kaj je čas, začenjajoč od tod, kaj na gibanju je čas. Obencem namreč zaznavamo gibanje in čas, saj je tudi tedaj, kadar je tema in skozi telo ničesar ne utrpevamo, toda v duši poteka neko gibanje, obenem takoj očitno, da je potekel tudi neki čas. Ampak tudi kadar se zdi, da je ravno potekel neki čas, se obenem takoj zazdi, da je potekalo neko gibanje. Tako da je čas bodisi gibanje ali nekaj na gibanju. Ker torej ni gibanje, je nujno, da je nekaj na gibanju.

219a 10 Ker pa se gibajoča se stvar giblje iz nečesa k nečemu in je vsaka velikost zvezna, gibanje sledi velikosti, saj je zato, ker je velikost zvezna, zvezno tudi gibanje, zaradi gibanja pa čas; kolikršno je gibanje, tolikšen se vedno kaže čas, ki je potekel. Toda pred tem in po tem je najprej v prostoru, tam pa je ravno po položaju: ker pa prej in kasneje biva v velikosti, je nujno, da prej in kasneje obstajata tudi v gibanju, ustrezno tamkajšnjima prej in kasneje. Ampak v resnici sta prej in kasneje tudi v času, ker eno od njiju vedno sledi drugemu. Sta pa prej in kasneje v gibanju to, kar je ravno tedaj gibanje,⁹ ampak njuna vsakokratna bit je drugačna in ni gibanje. Ampak tudi čas ravno spoznavamo, kadar razločimo gibanje, ko ga razmejujemo s prej in kasneje, ter tedaj pravimo, da je čas potekel, kadar o prej in o kasneje

⁹ 219a 20: ὁ μὲν ποτε ὄν κίνησις [ἔστιν]; poenostavljajoč prevod: »je po svoji podlagi gibanje«. Izraz ὁ μὲν ποτε ὄν, »kar nekaj kdaj ravno je«, označuje vse tisto, kar kdaj spada pod določen povedek, ne da bi bilo istovetno s povedkom, torej tudi tisto, kar nekaj vselej ravno enkrat je, kar je neposredno nasprotno svoji pojmovni biti. O tem A. Torstrik "Ο ποτε ὄν: Ein Beitrag zur Kenntniß des aristotelischen Sprachgebrauchs, v: Rheinisches Museum für Philologie 12 (1857), 161–173. Po Rossu je ὁ ποτε ὄν tisto, po čemer sta prej in kasneje v gibanju prej in kasneje, to je podlaga ali ὑποκειμενον. Podobna je smer razmišljanja Prantla: ὁ ποτε ὄν je tisto, kar ravno kdaj spada pod določen predikat, ne da bi bilo po svoji biti istovetno s pojmovnim določilom, potemtakem tudi tisto, kar je neposredno nasprotno pojmovnemu določilu: tako sta npr. kamen ali voda nekaj, kar se giblje, ne da bi bila po svojem pojmu gibanje. Prim. tudi U. Marquardt, Die Einheit der Zeit bei Aristoteles, Epistemata 127, Würzburg 1993, str. 96.

---

na gibanju dobimo zaznavo. Opredelimo pa ju tako, da ju privzamemo kot medsebojno drugačna in v sredo med njima privzamemo nekaj različnega: kadar namreč skrajnosti doumemo kot različne od sredine ter naša duša našteje dva sedaja, edega prejšnjega in enega kasnejšega, tedaj tudi pravimo, da je to čas: očitno je čas to, kar je omejeno s sedajem, in to naj tudi ostane kot podlaga. Kadar pa torej sedaj zaznavamo kot enega, in ne ali kot prej ali kot kasneje v gibanju ali kot isto nečesa prejšnjega ter kasnejšega, tedaj je očitno, da ni pretekel noben čas, ker se tudi gibanje ni izteklo; kadar pa je / 219b/ prej in kasneje, tedaj beremo čas: to je namreč čas: število gibanja glede na prej in kasneje.¹⁰

219b 2 Čas torej ni gibanje, temveč gibanje, kolikor ima število. Znamenje za to: kar je več in manj, razberemo s številom, več in manj gibanja pa s časom: čas je torej neko število. Ker pa je število dvojno (saj imenujemo število tako šteto kakor števno, pa tudi tisto, s čimer štejemo), je čas tisto šteto ter ne to, s čimer štejemo. To, s čimer štejemo, in šteto sta različni. In prav kakor je gibanje vedno drugo in drugo, tako je tudi čas (toda čas kot sočasen je isti: saj je sedaj isto, kar je kdaj bil – toda njegova bit je drugačna – sedaj opredeljuje¹¹ čas, kolikor je pred tem in po tem. Sedaj pa z ene strani je kot isto, z druge strani pa ni kot isto: kolikor je namreč v drugem in drugem, je drugačen (to je namreč bilo zanj biti sedaj)), toda to, kar sedaj vselej ravno biva, je isto.¹² Saj sledi, kakor je bilo omenjeno, velikosti gibanje, gibanju čas, kakor trdimo.¹³ In podobno kakor s točko je z gibajočo se stvarjo, na kateri razpoznavamo gibanje ter v njem prej in kasneje. Toda to tisto, kar kdaj ravno je, je isto¹⁴ (je namreč bodisi točka kamen ali nekaj drugega takšnega), po besedi pa je drugo, prav kakor modrijani privzemajo za drugačnega Koriskosa¹⁵ v Likeionu ter Koriskosa na trgu. Tudi premi-

101

¹⁰ Ali: »število gibanja glede na pred tem in po tem«.

¹¹ 219b12: ὁρίζει, nekateri rokopisi imajo μετρεῖ – »meri«

¹² 219b14-15: poenostavljen prevod: »toda njegova podlaga je ista«; ὁ δὲ ποτε ὄν ἔστι τὸ νῦν, τὸ αὐτό. Glede na tekstovno varianto hei nam. ho, je možen tudi prevod: »kolikor pa je sedaj tisto, kar kdaj biva, je isto.«

¹³ 219b15: Te besede so ponovljene tudi v vrstici 220b24sl.

¹⁴ 219b18: τοῦτο δὲ ὁ μὲν ποτε ὄν τὸ αὐτό; poenostavljen prevod: »To je ista podlaga«.

¹⁵ 219b21: To sklepanje so sofistii uporabljali za sklep, da je Koriskos drugačen od samega sebe.

---

kajoče se je namreč drugačno s tem, da je drugje in drugje; premikajočemu se pa sledi sedaj, prav kakor čas sledi gibanju (s premikajočo se stvarjo razpoznavamo prej in kasneje v gibanju, kolikor pa sta prej in kasneje števena, biva sedaj);¹⁶ potemtakem je tudi pri teh stvareh sedaj kot kdaj bivajoče isto¹⁷ (saj je prej in kasneje v gibanju), njegova bit pa je različna (kolikor sta prej in kasneje števena, šele »sedaj« biva). Spoznatno pa je najbolj to: saj je tudi gibanje spoznatno po gibajoči se stvari ter premikanje po premikajoči se stvari – premikajoča se stvar je namreč neko tole, gibanje pa ne.¹⁸ Z ene strani je torej sedaj kot vedno isto, z druge strani pa ni kot isto: saj je to res tudi za premikajočo se stvar.

219b33 Očitno pa je tudi, da, če ne bi bilo časa, tudi sedaja pač ne bi /220a/ bilo, in če ne bi bilo sedaja, pač ne bi bilo časa: prav kakor premikajoče se in premikanje, sta namreč hkrati tudi število premikajočega se ter število premikanja. Saj je čas število premikanja, sedaj pa je kakor premikajoče se tako rekoč enica števila.¹⁹ Pa tudi prav tako zvezcn je čas s sedajem, kakor je tudi razdeljen glede na sedaj, saj tudi to stvarno stanje sledi premikanju ter premikajoči se stvari. Saj sta namreč tudi gibanje in premikanje eno s premikajočo se stvarjo, ker je ta eno (toda ne, ker je kdaj bivajoče²⁰ – saj bi se kdaj mogla prenehati gibati – temveč po besedi), saj le-ta opredeljuje gibanje kot prejšnje in kasnejše. A tudi to na neki način sledi točki: saj namreč tudi točka dolžino tako drži skupaj, kakor jo razmejuje, ker je namreč začetek ene ter konec druge. Ampak kadar jo kdo vzame tako, da z eno ravna kot z dvema, tedaj se je nujno ustaviti, če naj bo ista točka tako začetek kakor konec: toda sedaj je vedno drugačen, ker se premikajoča se stvar giblje. Potemtakem čas ni število kot število taiste točke, ker je začetek in konec, temveč bolj kot krajišči črte – toda ne kot njeni deli, in sicer tako

¹⁶ 219b25: Gre za vzporednice med sedajem in premikajočim se telesom, ki je primer za fizikalno gibanje. Čas je tok sedaja, gibanje je potek premikajočega se predmeta, razsežnost ali velikost je gibanje točke.

¹⁷ 219b26: ὁ μὲν ποτε ὄν ὡν ἐστὶ, poenostavljen prevod: »Sedaj kot podlaga«.

¹⁸ 219b28: Čas spada med tiste fenomene, ki niso neposredno vidni kakor konkretne stvari: kamen, miza itd. Gre za fundamentalno razlikovanje med ontičnimi in ontološkimi fenomeni.

¹⁹ 220a4: Sedaj ustreza gibajočemu se telesu ter je kakor enota, potopljena v čas, tako kakor je gibajoče se telo zajeto z gibanjem.

²⁰ 220a8: καὶ οὐχ ὁ ποτε ὄν – poenostavljen prevod: »ne, ker je eno kot podlaga«.

---

zaradi naštetega (tedaj bi srednjo točko uporabljali kot dve točki, tako da bi nastopilo mirovanje) kot tudi zato, ker je očitno, da sedaj ni nikakršen del časa, kakor tudi delitev ni del gibanja in prav kakor tudi točka ne črte, temveč sta dve črti dela ene črte. † Kolikor je potemtakem sedaj meja, ni čas, temveč pripetljaj časa, kolikor pa šteje, je število. Meje namreč pripadajo zgolj tistemu, česar meje so, število pa, recimo število tehle konj, desetica, je tudi drugod. Da je potemtakem čas število gibanja glede na prej in kasneje in da je zvezen (ker pripada zveznemu), je očitno.

12. poglavje: Značilnosti časa in biti v času²¹

220a26 Najmanjše število pa je enostavno dvojica, toda določeno število²² je z ene strani lahko takšno, z druge strani pa to ni mogoče; recimo, po množini najmanjše število je tako dve ali pa ena, po velikosti najmanjšega števila pa sploh ni, saj se da vsaka črta venomer deliti. In potemtakem na podoben način tudi čas: najmanjši po številu je bodisi eden ali dve po velikosti pa ni najmanjšega.

Očitno je tudi /220b/, da se čas ne imenuje hiter in počasen, pač pa mnogo in malo, dolg in kratek. Kolikor je zvezen, je dolg in kratek, kolikor je število, pa veliko in malo. Hiter ter počasen pa ni, saj nobeno število, s katerim štejemo, ni hitro in počasno.

Isti čas pa je tudi vsepovsod hkrati, vendar prej in kasneje nista isto, ker je tudi sprememba, ki je prisostvujoča, ena, toda minula ter prihodnja sprememba sta različni, čas pa je število, ne tisto, s katerim štejemo, temveč šteto število: le-to pa se prej in kasneje izkazuje kot vedno drugačno, kajti sedaj so drugačni. Tako je število stotih konj ter število stotih ljudi eno in isto, taisto, česar število je, pa je različno, konji in ljudje. Poleg tega pa,

²¹ V tem poglavju govori o štirih značilnostih časa: o njegovi najmanjši velikosti, o hitrem in počasnem času, o sočasnih in zaporednih časih ter o medsebojnem določanju časa in gibanja. Posebej je pojasnjeno določilo »biti-v-času«, ki ga eksistencialna analiza časa označuje s pojmom znotrajčasovnosti, da bi ga razlikovala od eksistenciala časovnosti tubiti.

²² 220a27: τὴς δὲ ἀριθμῶς; Aristoteles razlikuje med ἀριθμῶς ἀπλῶς ter ἀριθμῶς τὴς, kar je razlika med številom, s katerim štejemo, ter preštetim številom (219b6), tj. med številom sploh ter številom, ki predstavlja določeno množico stvari.

---

kakor je sprejemljivo, da se eno in isto gibanje pripeti znova in znova, tako tudi čas, na primer poletje, pomlad ali jesen.

220b14 Toda ne merimo zgolj gibanja s časom, temveč tudi čas z gibanjem, ker se opredeljujeta drug z drugim: čas namreč opredeljuje gibanje, ker je njegovo število, gibanje pa čas. In tako pravimo: veliko in malo časa, ko ga merimo z gibanjem, prav kakor tudi s števnim številom, na primer z enim konjem število konj. S številom spoznamo množstvo konj, obratno pa z enim konjem samo število konj. Podobno pa je tudi pri času in gibanju: saj s časom merimo gibanje, z gibanjem pa čas. Tudi to se dogaja z upravičenim razlogom, saj velikosti sledi gibanje, gibanju pa čas zato, ker so vsi količine, zvezni in deljivi: ker je namreč velikost tolikšna, je gibanje dobilo te lastnosti, zaradi gibanja pa čas. In merimo prav tako velikost z gibanjem ter gibanje z velikostjo: pravimo, da je pot dolga, če je hoja dolga, in le-ta dolga, če je pot dolga ter prav tako čas, kadar je gibanje, ter gibanje, kadar je čas.

104

220b32 Ker pa je čas mera /221a/ gibanja ter gibajočega se, meri pa gibanje s tem, da določi neko gibanje, ki bo izmerilo celotno gibanje (prav kakor vatel dolžino s tem, da določi velikost, ki bo izmerila celoto) – in ker je za gibanje »biti v času« isto kot biti izmerjeno s časom, tako ono samo kakor njegova bit (saj hkrati meri gibanje ter bit gibanja, prav to pa je za bivanje biti v času, da se meri njegova bit) – je očitno, da je tudi za vse drugo biti v času to, da se njihova bit meri po času. Toda biti v času je drugo od dvojega: eno je biti tedaj, kadar je čas, eno pa tako, kakor za nekatere stvari pravimo, da so »v številu.«²³ Le-to pa označuje, bodisi da je del števila in lastnost ter sploh, nekaj številskega ali pa, da zanj obstaja število. Ker pa je čas število, zdaj in prej ter kar je takšnega, so tako v času kakor v številu enota ter liho in sodo²⁴ (vse to je namreč nekaj pri številu, vse prejšnje nekaj na času), so stvari v času, kakor so v številu. Če pa je to tako, so po času zaobsežene prav kakor stvari v številu od števila in stvari v prostoru od prostora. Očitno pa je tudi, da biti v času ni biti tedaj, kadar je čas, prav kakor niti biti v gibanju niti biti v prostoru ni isto kot biti, kadar je gibanje in prostor. Če bi

---

²³ 221a11: ἐν ἀριθμῷ, manj dobesedno bi rekli »vključeno v številski sistem«.

²⁴ 221a14-5: Obstaja skladnost med časom in številom. Kar je v času sedaj, je pri številih enota, pred tem in po tem v času je kakor sodo in liho pri številu.

---

namreč bilo »v nečem« tako, bi bile vse stvari »v čemerkoli že«, in nebo v prosenem zrnu,²⁵ kadar je namreč proseno zrno, tedaj je tudi nebo. Toda to je pripetljaj, medtem ko tisto sledi po nujnosti, tako za bivajoče, ki je v času, da biva določen čas, ko ono biva, ter za bivajoče, ki je v gibanju, da tedaj obstaja gibanje.

221a 26 Ker pa je »v času« kakor »v številu«, bo kdo mogel privzeti več časa od vsega, kar biva v času: zato je nujnost, da so vsa bitja v času zaobsežena od časa, prav kakor so tudi vse druge stvari, ki so v nečem, recimo »v prostoru«, zajete s prostorom. Res pa tudi nekaj trpi zaradi časa, prav kakor običajno tudi govorimo, da čas vse prežene in da se zaradi časa vse / 221b/ stara ter da s časom pozabljamo, ne rečemo pa o njem, da se je naučil ali da je postal mlad ali lep: sam po sebi je čas bolj vzrok propadanja, saj je število gibanja, gibanje pa odstavljaja²⁶ obstoječe – potemtakem je očitno, da večno bivajoče, kolikor je večno bivajoče, ni v času, saj ni zaobseženo od časa, pa tudi njegova bit ni merjena od časa: dokazilo za to je, da od časa tudi ničesar ne utrpeva, saj ne biva v času. Ker pa je čas merilo gibanja, bo [po pripetljaju] tudi merilo mirovanja, saj je vsako mirovanje v času. Gotovo pa ni tako, da se prav tako, kakor se bivajoče v gibanju nujno nahaja v stanju gibanja, giblje tudi bivajoče v času: saj čas ni gibanje, temveč število gibanja, v številu gibanja pa more biti tudi to, kar miruje. Vendar ne miruje vse negibljivo, temveč tisto, ki mu je gibanje odvzeto, čeprav se po naravi more gibati, prav kakor je bilo rečeno v prejšnjih besedah.²⁷ Biti v številu pomeni, da biva neko število določene stvari in da se njena bit mcri s številom, v katerem je, torej če je /stvar/ v času, s časom. Čas bo meril tako gibajočo se kakor tudi mirujočo stvar, kolikor je ena gibajoča se, druga pa mirujoča, toda meril bo njuno gibanje ter mirovanje, kolikšno da je. Potemtakem stvar v gibanju ne bo merjena od časa enostavno, kolikor je neka velikost, temveč kolikor je njeno gibanje količina. Zato pa tisto, kar se niti ne giblje niti ne miruje, ne biva v času: biti v času je biti merjen s časom, čas pa je merilo gibanja in mirovanja.

105

²⁵ Proseno zrno: ali ikra. Morda slutnja prispodobe angleškega pesnika Blakea: »Videti svet v peščinem zrnu«; Rossova opomba.

²⁶ 221b3: ἐξίτησιν, postavlja izven sebe, spravlja v odsotnost.

²⁷ Zgoraj III, 2, 202a 3-5.

221b23 Res pa je tudi očitno, da vse nebivajoče ne bo v času, recimo tisto, kar ne more biti drugačno /kot nebivajoče/, kakor denimo, da je diagonala soizmerljiva s stranico. V celoti pa je gotovo, da če je čas sam po sebi merilo gibanja, o drugem pa po pripetljaju, je jasno, da bo za vse tiste stvari, katerim meri bit, njihova bit v mirovanju ali stanju gibanja. Torcj so tiste stvari, ki so minljive in nastajljive ter sploh včasih bivajo, včasih pa ne, po nujnosti v času (je namreč neki večji čas, ki bo presegel tako njihovo bit kakor tudi to, kar meri njihovo prisostvovanje²⁸): izmed nebivajočega, ki ga čas zaobsega, je nekaj bilo, recimo Homeros je nekoč /222a/ bil, nekaj pa bo, recimo nekaj od prihodnjega, čas pa nadkriljuje v obeh smereh; če pa obdaja oboje, je na obe strani [ter je bil in bo]; tisto, česar pa nikakor ne zaobseže, tisto niti ni bilo, niti ni, niti ne bo. Takšno pa je tisto od nebivajočega, česar nasprotja vedno so, recimo, vedno velja, da je diagonala nesoizmerljiva: kaj takšnega pa tudi ne bo v času. Potemtakem tudi ne soizmerljivost: le-ta vedno ni zato, ker je nasprotje večno bivajočega. Toda vse stvari, katerih nasprotje pa ne biva večno, morejo tako biti kakor tudi ne, tako da zanje obstaja nastajanje in minevanje.

106

13. poglavje: O časovnih prislovih²⁹

222a 10 Sedaj je povezanost časa, prav kakor je bilo rečeno:³⁰ drži namreč skupaj čas, ki je pretekkel, in prihodnji čas ter je meja časa: je namreč začetek tega in konec onega. Ampak to ni tako očitno kakor pri mirujoči točki. Sedaj deli po možnosti. Ampak kolikor je takšen, je sedaj vedno drugačen, kolikor pa povezuje skupaj, je zmerom isti, ravno tako kakor pri matematičnih daljicah (točka namreč za mišljenje ni vedno ista: ko delimo, je druga in druga, kolikor pa je ena, je vsepovsod ista) – tako je tudi sedaj enkrat delitev časa po možnosti, enkrat pa meja obeh in enotnost: toda delitev in zedinitev sta taisto ter po taistem, njuna bit pa ni isto. Gotovo se eden od sedajev izreka tako, drugi pa je, kadar je čas tega blizu. Prišel bo zdaj, ker bo prišel

²⁸ 221b31: οὐσφα.

²⁹ Če je bil v prejšnjem poglavju govor o stvareh »v času«, pa Aristoteles v tem poglavju razpravlja o delih ali lastnosti časa oziroma o vsem, kar je v zvezi s časom. Vodilna nit obravnave je enotnost časa v množstvenosti zaporedja sedajev.

³⁰ Zgoraj c. 11, 220a 5.

---

danes; pride sedaj, ker je danes prišel. Toda trojanski dogodki se niso pripetili sedaj pa tudi poplava³¹ [se ni zgodila] sedaj: sicer je čas do njih zvezen, toda ne zato, ker je tisto blizu. »Nekoč« je čas, ki je omejen nasproti prejšnjemu sedaju, recimo: nekoč je bila Troja zavzeta ter nekoč bo poplava: mora biti namreč dovršen nasproti sedanosti. Torej bo čas od tega do onega določene velikosti, ter je bil takšen tja do preteklosti. Če pa ne bi bilo časa, ki ne bi bil nekoč, bi bil vsak čas dovršen. Ali ga bo zmanjkalo? Ali pa ne, če pa ravno zmerom je gibanje? Ali je torej drugi ali mnogokrat isti? Jasno je, da prav kakor je pač gibanje, tako je tudi čas: če namreč kdaj nastane eno in isto gibanje, bo tudi čas en in taisti, če pa ne, ne bo tega časa. Ker pa je sedaj konec /222b/ in začetek časa, ampak ne taistega, temveč konec preteklega³² ter začetek prihajajočega, tako bi, prav kakor ima krog nekako na istem vzboklo in vbočeno, bil tudi čas vedno na začetku in na koncu. Ampak zaradi tega se zdi vedno drug: sedaj gotovo ni začetek in konec istega, saj bi bil tedaj hkrati ter glede na isto nasprotja. Pa tudi zmanjkalo ga ne bo: vedno je namreč na začetku.

222b7 »Že« je del prihodnjega časa, ki je blizu pričujočega nedeljivega sedaja (Kdaj greš? Že grem, ker je blizu čas, v katerem kdo to namerava), in tisto minulega časa, ki ni daleč od sedaja (Kdaj greš? Sem že krenil). Ne govorimo pa besed, da je Troja še zavzeta, ker je predaleč od današnjosti. Tudi »pravkar« je del preteklega časa, ki je blizu prisostvujočemu sedaju. Kdaj si prišel? Pravkar, kadar je ta čas blizu sedanjega sedaja. »Zdavnaj« pa je oddaljeno. »Nenadoma« je tisto, kar zaradi majhnosti izstopi v nezaznavnem času: vsaka sprememba je po naravi zmožna zanesti. V času vse nastaja in propada: zato pa so ga nekateri imenovali najmodrejšega,³³ Pitagorejec Paron³⁴ pa ga je, govoreč bolj pravilno, imenoval za najbolj nevednega, ker v času ljudje tudi pozabljajo. Jasno je tedaj, da bo sam po sebi bolj povzročitelj propadanja kakor nastajanja, prav kakor smo rekli tudi prej³⁵ (premena pa je v resnici sama po sebi premeščevalna³⁶), nastajanja pa in biti

³¹ 222a23: κατακλυσμός, poplava ali potop kot nekaj prihodnjega.

³² 222b1: παρήκω – raztezam se poleg česa, segam do, preiti, preteči.

³³ 222b17: reklo Simonidesa in Talesa.

³⁴ Omenjen le na tem mestu, sicer nepnan Pitagorejec.

³⁵ Prim. zgoraj 221a30.

³⁶ 222b21: εκστατικὸν γὰρ ἢ μεταβολή καθ' αὐτήν; beseda »ekstatičen« je uporabljena

---

pa po pripetljaju. Zadostno dokazilo je to, da nič ne nastaja ne da bi se samo nekako gibalo, in da deluje, propada tudi, če se v ničmer ne giblje. In prav to propadanje običajno najbolj imenujemo minevanje zaradi časa. Vendar pa tudi takšnega minevanja ne povzroča čas, temveč se primeri, da se v času dogaja tudi takšna sprememba. Da torej čas »je« ter kaj je ter na koliko načinov se izreka »sedaj« ter kaj je »nekoč« ter »pravkar« ter »že« ter »davno« ter »nenadoma«, je torej povedano.

14. poglavje: Čas in duša³⁷

222b 30 Potem ko smo te stvari tako razmejili, je očitno, da je vsaka sprememba in vsaka stvar v gibanju v času. »Hitreje« ter »počasneje« je pri vsaki spremembi (v vseh se namreč tako kaže): pravim pa, da se hitreje giblje to, kar se glede na isto razdaljo ter gibajoč se v enakomernem gibanju prej spremeni /223a/ v sedanje stanje³⁸ (na primer pri premikanju, kadar se oboje giblje po krožnici ali oboje po ravni črti: na podoben način pa tudi pri drugih). Ampak »prej« je ravno v času: prej in kasneje namreč navajamo glede na oddaljenost nasproti sedaju, sedaj pa je mejnik preteklega in prihodnjega:³⁹ tako da bosta če so sedaji v času, tudi prej in kasneje v času – v čemer je namreč sedaj, v tem je tudi oddaljenost od sedaja. (Na nasprotni način pa se izreka prej glede na pretekli ter glede na prihodnji čas; v preteklem namreč pravimo prej tistemu, ki je bolj oddaljeno od sedanjosti,

tudi v vrstici 222b16; glagol ἐξίστημι, uporabljen tudi v vrstici 221b3, pomeni »postavljam proč, odstavljam, izpostavljam, rušim, spravljam iz sebe, kvarim, rušim, spravljam v pogubo, premikam, odmikam.«

³⁷ V tem poglavju Aristoteles najprej obravnava odnos prej in kasneje do sedaja. Nato se vrne k vprašanju biti časa, ki je bilo zastavljeno v 10. poglavju, ter obravnava odnos med časom in dušo. Zatem obravnava vprašanje, kakor more biti različno bivajoče – ki je v različnih gibanjih, vsa ta gibanja pa so v času – kot različno gibljivo bivajoče v istem času. To je problem sočasnosti različnega, ki ga je zaostreno zastavila sodobna relativnostna teorija kot vprašanje po možnosti intersubjektivnega ugotavljanja sočasnih procesov. Prim. o tem M. Heidegger, Grundprobleme der Phänomenologie, GA 24, Frankfurt/M. 1989, str. 335. Ker se po Aristotelu čas meri z gibanjem, bo kot mero časa določil najčistejše gibanje, ki je krožno gibanje nebesnega svoda: v tem smislu je čas krog.

³⁸ 223a1: τὸ ὑποκειμένον, podlaga spremembe.

³⁹ 223a6: τὸ δὲ νῦν ὅρος τοῦ παρήκοντος καὶ μέλλοντος; beseda παρήκοντος pomeni običajno pretekli čas, vendar tudi potekajoči, tj. sedanji čas.

---

pozneje pa tistemu, ki ji je bližje, medtem ko je v prihodnjem času prej to, kar je bližje, pozneje pa tisto, kar je bolj oddaljeno.) Ker pa je prej v času, a vsakemu gibanju sledi prej, je tako očitno, da je vsaka premena ter vsako gibanje v času.

223a16 Proučevanja pa je vredno tudi to, kakšen je odnos časa do duše ter zakaj je videti, da je čas prisoten v vsem, tako na zemlji in na morju kakor na nebu. Ali zato, ker je neka lastnost ali stanje gibanja, ko pa je število, vse to pa je gibljivo (saj je vse to v prostoru), čas in gibanje pa sta istočasno tako po možnosti kakor po dejanskosti? Ali bi čas bival, če ne bi bilo duše, bi mogel kdo vprašati. Če je namreč nemogoče, da biva to, kar šteje, je nemogoče tudi, da bi bilo nekaj števnega, tako da je očitno, da tudi števila ne bi bilo. Število je namreč ali prešteto ali števno. Če pa po naravi nič drugega ne šteje kakor duša ter um duše, je nemogoče, da čas »je«, če duša ne biva, razen če ni čas to, kar ravno kdaj biva,⁴⁰ recimo, če je sprejemljivo, da gibanje obstaja brez duše. Prej in kasneje je v gibanju, čas pa je to, kolikor je šteto.

223a29 Kdo pa bi mogel obravnavati tudi vprašanje, število katerega gibanja je čas. Ali kateregakoli gibanja? Saj v času nastaja in mineva ter raste in se spreminja ter premika. Glede na to kolikor je gibanje, je čas število vsakega gibanja. Zato je enostavno število zveznega /223b/ gibanja, ne pa določenega gibanja. Toda mogoče je, da je bilo sedaj v gibanju tudi kaj drugega, tako da bi bil čas število gibanja obeh vrst. Ali tedaj »je« drugačen čas ter bi mogla sočasno obstajati dva enaka časa ali ne? Kajti čas, ki je enak in sočasen, je vendar en in isti čas: po obliki eno pa sta tudi nesočasna časa – če bi namreč bili psi in konji, vsakih sedem, bi bilo število isto. Tako je tudi čas sočasno odvijajočih se gibanj isti, toda eno je nemara hitrejše, drugo pa ne, in eno premikanje, drugo pa spreminjanje: toda čas je isti, če je ravno tudi [njegovo število] enak(o) ter istočasno namreč spreminjanja in premi-

⁴⁰ 223a26: ἀλλ' ἢ τοῦτο ὃ ποτε ὄν ὁ χρόνος, R. P. Hardie in R. K. Gaye prevajata kot »temveč samo to, česar prilastek je čas« ali »to, ob bivanju česar čas obstaja« (Ross). Prim. tudi 219a20, 219b 14, 18, 16, 220a8. Vsekakor gre za »podlago« časa, za bit časa. Interpretativni prevod H. G. Zekla: »razen recimo to, kar je kot bivajoče podlaga časa«. Prim še opombe 9, 12, 14, 17, 20. Za izraz ὃ ποτε ὄν prim. še H. Bonitz Index Aristotelicus, p. 627b30sl.

---

kanja. Prav zato pa so gibanja različna ter samostojna, čas pa je povsod isti, ker je tudi število enakih ter istočasnih gibanj vsepovsod eno in taisto.

223b12 Ker pa biva premikanje ter od tega v krogu, vsako pa se štej z nekim enim sorodnim, enice z enico, konji s konji, tako pa tudi čas z nekim opredeljenim časom, ampak meri se, prav kakor smo rekli, čas z gibanjem in gibanje s časom (to pa je tako, ker se z gibanjem, ki je opredeljeno s časom, meri velikost tako gibanja kakor tudi časa) – če je gotovo tisto prvo merilo vsega sorodnega, je enakomerno krožno gibanje najbolj merilo, ker je število tega najbolj poznano. Toda niti spreminjanje⁴¹ niti naraščanje niti nastajanje niso enakomerni, prostorsko gibanje pa je. Zato pa se tudi zdi, da je čas gibanje krogle, ker se s tem merijo druga gibanja ter čas s tem gibanjem. Zaradi tega pa tudi prihaja do običajnega govorjenja: trdijo namreč, da so človeške stvari krog, krog pa so tudi druge stvari, ki imajo naravno gibanje ter nastajanje in minevanje. To pa zato, ker se vse to sodi s časom ter prejema konec in začetek, prav kot če bi bilo v določenem obhodu. Saj se zdi, da je tudi čas sam nekakšen krog: to pa se spet kaže zato, ker je mera takšnega premikanja ter se sam meri s takšnim premikanjem. Potemtakem je govoriti, da so postajajoče stvari krog, govoriti, da je čas nekakšen krog, to pa, da se meri s krožnim gibanjem: saj se poleg merila /224a/ na merjenem ne prikazuje nič drugega, kajti celota ni nič drugega kot več meric.

224a2 Pravilno pa se izreka⁴² tudi to, da je število ovac in psov isto, če je obojega enako, toda desetica ni ista niti ni istih deset, prav kakor nista ista trikotnika, enakostranični ter raznostranični trikotnik, vendar pa je lik isti, ker sta oba trikotnika: za isto se izreka to, kar se ne razlikuje z neko razliko, ne pa če se po čem razlikuje, recimo trikotnik se razlikuje od trikotnika s <trikotniško> razliko, zato je sta trikotnika različna: toda ne po liku, saj sta znotraj ene in iste delitve. Takšen lik je namreč krog, takšen trikotnik, od

⁴¹ 223a26: ἀλλοίωσις. Aristoteles ne misli, da spreminjanje ali naraščanje ali nastajanje ne morejo potekati po enakomerni stopnji. Gre le zato, da imajo tovrstna gibanja nasprotno končne točke, ki zahtevajo premor ob obratu.

⁴² 224a2: Aristoteles se vrača na točko (223b1sl.), da je čas različnih dogodkov isti čas, če je enak in sočasen, kakor je število različnih množic isto, če imajo množice enako število elementov.

---

tega takšen enakostraničen, takšen pa raznostraničen. Ampak lik je isti, in sicer trikotnik, toda ni isti trikotnik. Tudi število je res isto (saj se njihovo število ne razlikuje po razliki števila), desetica pa ni ista: razlikuje se po tem, o čemer se namreč izreka: eno so psi, drugo pa konji. In tako smo v tej raziskavi govorili o času, in sicer o njem samem ter o njemu pripadajočih lastnostih.

Prevedel dr. Valentin Kalan